

Brandgrav med tidselfibula fra Trudsholm-egnen, Østjylland

Af Per Lysdahl

1. Forhistorie og fundforhold

I efteråret 1970 var et privatejet gravfund fra ældre romersk jernalder til konservering på Kulturhistorisk Museum i Randers (1). Det bestod af en urne med brændte ben, to hankefragmenter, en nål, en kniv og en fibula. Da fiblen viste sig at være af provinsialromersk type og den første af sin slags her fra landet, besluttedes det at foretage en nærmere publikation af fundet, hvilket ejeren beredvilligt gav tilladelse til.

Engang i 1930'erne var urnen blevet fundet under flad mark dækket af en sten. Fundstedet var nær en gravhøj ved skovfogedhuset ved Trudsholm Plantage. Denne er beliggende i Kastbjerg sogn, Gjerlev herred, i den nordøstlige del af Ommersyssel (2), mellem Randers og Hadsund. I Nationalmuseets sognebeskrivelse for Kastbjerg sogn findes under nr. 45, der topografisk kan svare til opgivelserne for urnens fundsted, oplyst, at der her er fundet et lille jernalders lerkar. Registreringen skete ved en fredningsrejse i 1948. Desværre er det ikke lykkedes at finde nærmere oplysninger om sb.nr. 45, men det kan sikkert med god grund antages, at det angiver fundstedet for det her behandlede gravfund.

2. Oldsager

KHM 6987a. *Lerkar* med konveks sideprofil og udfaldende, afrundet rand. Overfladen glat. Midt på siden

sidder en svagt X-formet hank. Højde: 12,8 cm (fig. 1a).

KHM 6987b. *To hankefragmenter*. De hører begge til en X-formet, facetteret hank. Deres brudflader passer ikke sammen, men de er ellers så ens, at de må være dele af samme lettere asymmetriske hank (fig. 1b).

KHM 6987c. 3 dl. *brændte ben*, vægt 137 gram, hvoraf de 56,5 gram kunne bestemmes nærmere antropologisk (3). Den gravlagte har formodentlig været en kvinde og formodentlig adultus (20-40 år), evt. i sidste halvdel af stadiet. Slidgigt kunne konstateres i et af de øvre småled af en halshvirvel.

KHM 6987d. Enægget *jernkniv* med angel i ryggens forlængelse. Såvel bladets som anglens spids afbrudt. Bevaret længde: 10,6 cm (fig. 1d).

KHM 6987e. *Bronzenål* med cirkulært, svagt konvekst hoved. Spidsen afbrudt. Bevaret længde: 5,9 cm (fig. 1e).

KHM 6987f. Fragmenteret *bronze-fibula* (fig. 1f). Fjederen sidder indkapslet i et defekt hylster med kvadratisk tværsnit. Nålen mangler. Den del af bøjlen, der sidder i forbindelse med fjederhylstret er stærkt fragmenteret, men har oprindeligt været cirkulær med konveks overside, der er trappeagtig i tværsnit, idet den er ornamentet med koncentriske cirkelvulster. På den del af bøjlen, der er nærmest fjederhylstret sidder et stærkt hvælvet bånd med trekantet tværsnit og fem

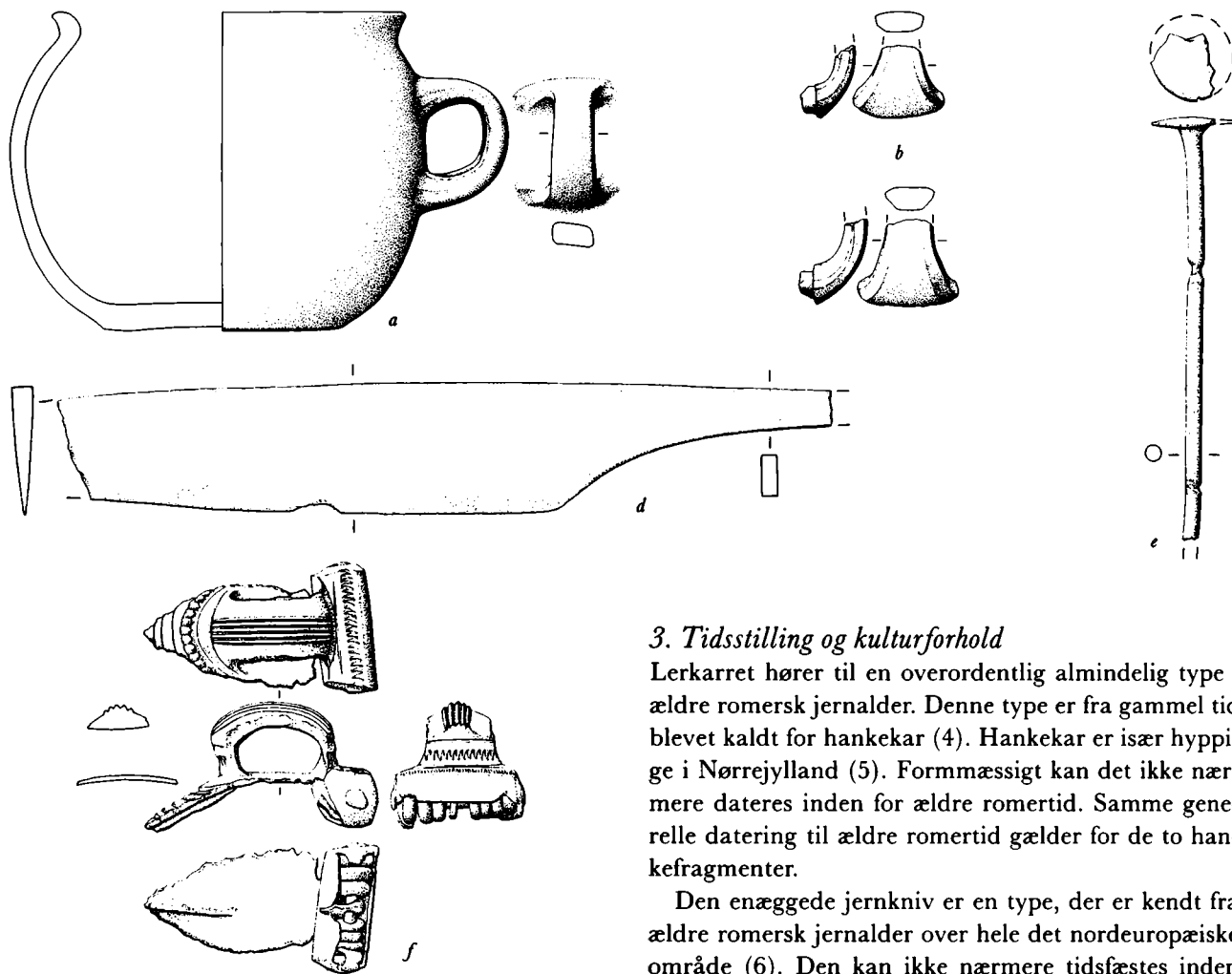

Fig. 1. Oldsager fra en brandgrav ved Trudsholm, Kastbjerg sogn. Mål: a-b 1:3, d-f 1:1. Tegnning: Orla Svendsen.

langsgående vulster. Fiblens fod er ikke bevaret. På undersiden af bøjlen sidder rester af nåleskeden. Bevaret længde af fiblen: 3,1 cm.

3. Tidsstilling og kulturforhold

Lerkarret hører til en overordentlig almindelig type i ældre romersk jernalder. Denne type er fra gammel tid blevet kaldt for hankekar (4). Hankekar er især hyppige i Nørrejylland (5). Formmæssigt kan det ikke nærmere dateres inden for ældre romertid. Samme generelle datering til ældre romertid gælder for de to hankekefragmenter.

Den enæggede jernkniv er en type, der er kendt fra ældre romersk jernalder over hele det nordeuropæiske område (6). Den kan ikke nærmere tidsfæstes inden for perioden.

Bronzenålen er heller ikke ualmindelig. Den svarer til Form 49 i det system, som B. Beckmann har udarbejdet over de nordeuropæiske metalnåle fra ældre romersk jernalder (7). Ud fra Beckmanns fundlister, der i hvert fald for det danske områdes vedkommende

kun omfatter allerede publicerede fund, ses det, at denne type er kendt fra Jylland, Fyn og Elb-egnene. Det fremgår ligeledes, at den ud fra samlede fund er kendt fra såvel den ældre som den yngre del af ældre romertid.

Nåle af denne type har været anvendt som hårnåle, som det f.eks. kan ses i grav 87 på Bulbjerg gravpladsen i Lisbjerg sogn (8). Der er således fin overensstemmelse mellem oldsager og den antropologiske bestemmelse i Trudsholm-graven.

Bronzefiblen kan – trods den fragmenterede tilstand – bestemmes som en provinsialromersk fibula af den hovedtype, der kaldes tidsselfibler. Hos Almgren har den nummer 240. Fælles for tidsselfibler er fjederhylster, en rund eller firkantet plade på bøjlen, ofte med et pålagt stykke ornamenteret bronzeblik, samt en flad fod med parallelle eller divergerende sider. Et udvalg af tyske tidsselfibler ses på fig. 2.

De forskellige udformninger af tidsselfibler, som ses på fig. 2, er ikke lige hyppige. Almindeligst er fibler med en rund plade og en båndformet bøjle fra plade til fjederhylster som fig. 2:1,4,5,7. For en nærmere gennemgang af tidsselfiblerne henvises til Hawkes & Hull's bearbejdning af fiblerne fra Camulodunum i Britannien og Ettlingers monografi over romerske fibler i Schweiz (9).

Hawkes & Hull gør i ovennævnte værk også rede for hvordan tidsselfiblerne er opstået. Som prototype er allerede af tidligere forskere foreslået en gallisk fibulatype med udækket spiral (evt. med støtteplade) og en rund skive på bøjlen (10). Ud fra denne fibulatype skulle tidsselfiblerne være dannet under påvirkning af en romersk fibulatype med spiralhylster (11).

De ældste tidsselfibler har haft den runde skive siddende »frit« (12). Senere »smelter« skive og fod sammen (13) (fig. 2:1 profil), og af og til også fjederhyl-

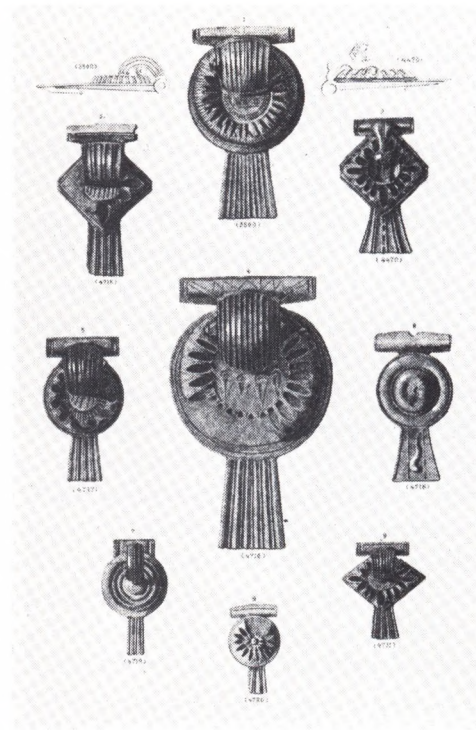

Fig. 2. Udvalg af tidsselfibler fra Rhin-egnene. Mål 1:3. Efter Lindenschmit 1870.

stret og skiven, så sidstnævnte reelt kommer til at fungere som bøjle, og fiblen får en massiv karakter (14) (fig. 4). Bøjlen fra skivens midte til fjederhylstret bliver således rent teknisk overflødig, hvad man i nogle tilfælde har taget konsekvensen af og undladt den (15) (fig. 2:6,8). Sådanne fibler kaldes også roset-fibler. Trudsholmfiblen hører til den massive type, hvor skive, fod og fjederhylster er »smeltet« sammen.

Hawkes & Hull kommer ikke ind på, i hvilket om-

råde tidselfiblerne kan være opstået. Det gør derimod Behrens i sin kortfattede oversigt over provinsialromerske fibler (16). Han omtaler ikke, hvordan fiblerne er opstået og tager derfor ikke prototypens udbredelse med i sin argumentation, men siger blot følgende: »Der Ursprung ist meines Erachtens in der Schweiz zu suchen, von wo der Typ Verbreitung fand bis Oberitalien und Rheinabwärts bis Köln und England, ferner im oberen und mittleren Donaugebiet. Ausläufer in Böhmen können sowohl vom Rhein als auch von der Donau importiert sein«. Noget udbredelseskort over tidselfibler viser Behrens dog ikke. Et sådant er udarbejdet til brug for denne artikel på grundlag af publicerede fund (fig. 3) (17). Tidselfiblerne synes at have deres største udbredelse i Rhin- og Mosel-egnene, endvidere findes en del i Frankrig, Schweiz og Sydøstengland. Det er alle områder, som ligger inden for Romerrigets grænse i 1. årh. Uden for Limes findes kun nogle få eksemplarer, heriblandt det eneste kendte fra Danmark – Trudsholm-fiblen.

Vender vi nu tilbage til spørgsmålet om typens opståen og produktionssted(er), så er dette også blevet behandlet i Ettlingers monografi over romerske fibler fra Schweiz. Her viser det sig, at der er en stor koncentration af tidselfibler i Valais i Sydvestschweiz. Ud fra sit kendskab til metalhåndværket i dette landskab afviser Ettlinger, at tidselfiblerne kan være fremstillet her, men henviser i stedet til, at den største tidselfibulakoncentration findes i Rhin-egnene, og at den største forekomst af fibler med mesternavne findes i Frankrig og i Rhin-egnene. Resultatet må være: »Die vielen Distelfibeln müssen aus Gallien erhandelt worden sein« (18). Endelig kan nævnes Rieckhoff, der i en artikel om en fibula afbildet på en gallisk mønt udtaler om denne fibulatype samt også tidselfiblerne: ... »ist ihre Entwicklung in der gallischen Oppidazivilisation

durchaus denkbar, und für die frühen Kragen- und Distelfibeln möchte ich das auch annehmen« (19). Konklusionen må blive, at tidselfiblen er en gallo-romersk fibulatype med sin største udbredelse i Rhin- og Mosel-egnene.

Alle tidselfibler dateres til det tidsrum, der dækkes af regeringstiden for de romerske kejsere Augustus, Tiberius, Caligula og Claudius, dvs. fra slutningen af 1. årh. f.v.t. til midten af 1. årh. e.v.t. (20). Da Trudsholm-fiblen har »sammensmeltet« fod, plade og fjedderhylster, kan den ikke høre til blandt de tidligste former. En brandgrav fra Novaesium (idag Neuss) nær Düsseldorf indeholdt en tidselfibula (fig. 4), meget lig Trudsholmfiblen. Denne grav dateres af Gustav Müller til 3. fjerdedel af 1. årh. (21). Det vil derfor være rimeligt at placere Trudsholm-fiblen i midten af 1. årh.

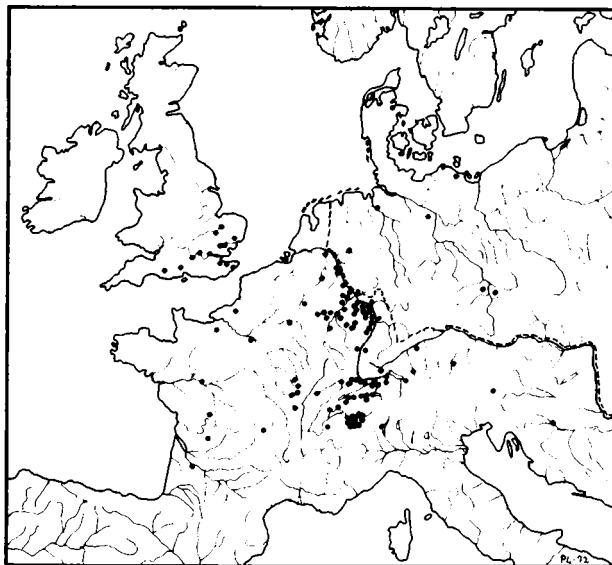

Fig. 3. Udbredelseskort over tidselfibler udarbejdet på grundlag af publicerede fund (17).

Der har i årenes løb været en del diskussion om, hvem der har anvendt tidsselfiblerne inden for Romerrigets grænser. Det har af flere forskere været antaget, at de har været båret af de romerske soldater, hvilket har givet anledning til navnet militærfibler (22). Så tidligt som 1894 opponerede Dressel mod denne betegnelse, idet han ikke mente det bevist, at tidsselfibler havde været anvendt af romerske soldater (23). Samme opfattelse giver Ritterling udtryk for med baggrund i de få tidsselfibler, der findes i de romerske kasteller, bl.a. ingen i Hofheim (24). Senere fremhæves det af La Baume, at i hvert fald nogle soldater har anvendt tidsselfibler, idet sådanne skulle findes afbildet på soldatergravsten fra Rhin-egnene (25). Endelig udtaler Ettlinger i 1973 på baggrund af fundforholdene i Schweiz: »Es ist unverständlich, dass auch heute noch in manchen Publikationen die längst als völlig falsch erwiesene Bezeichnung »Militärfibel« gebraucht wird« (26).

Ses på fundforholdene for tidsselfiblerne, viser det sig, som fremhævet af Ritterling, at kun få af disse fibler er fundet i de romerske kasteller, og at de ikke

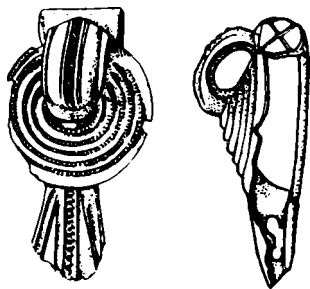

Fig. 4. Tidsselfibula fra en brandgrav, grav 313, fra Novaesium (idag Neuss) nær Düsseldorf. Datering: 3. fjerdedel af 1. årh. Mål 2:3. Efter G. Müller 1977.

findes i alle kasteller fra denne tid. De gravfundne eksemplarer er ifølge Ritterling og Behrens fundet sammen med genstande, der må tilskrives den lokale befolkning (27). Nogle tidsselfibler fra Köln stammer fra en gravplads, der ud fra Fremersdorff's analyser må tilskrives romerske hjælpetropper. Altså soldater hvervede i de besatte områder, ikke ægte romere (28). Endelig mener Ettlinger, at den parvise optræden af tidsselfibler i de schweiziske grave tyder på, at de har hørt til kvindedragten (29).

Af de relativt få gravsten med fibulafremstillinger, der findes i Rhin-egnene (30), er der kun en enkelt med en sikker tidsselfibula. Det er en kvindestatue tilhørende et gravmonument med en gruppe på to kvinder og en mand (der ikke er soldat) fundet ved Niederengelheim, nu på museet i Wiesbaden (31). Alle tre figurer er dårligt bevarede, så detaljer er svære at erkende, men Behrens kunne dog konstatere, at den ene af kvinderne på højre skulder af sin ikke-romerske dragt bar en tidsselfibula (fig. 5). På brystet har der

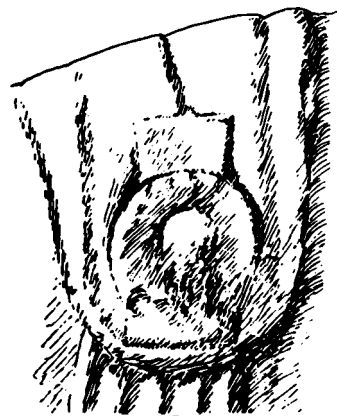

Fig. 5. Detalje af højre skulder på en kvindestatue fra Niederengelheim nær Mainz, nu på museet i Wiesbaden. En tidsselfibula holder to tøjstykker sammen på skulderen. Efter Behrens 1927.

også siddet en fibula, ifølge Behrens antagelig også en tidselfibula. Det samme gælder muligvis også de to dårligt erkendbare fibler på den anden kvinde. Figurkomplekset dateres til 4. årti af 1. årh. (32).

Sammenfattende kan det derfor siges, at tidselfiblerne i Rhin-egnene med sikkerhed vides at have været anvendt af den hjemlige befolkning. Hvorvidt de også har været anvendt af de romerske soldater, siger fundene ikke noget sikkert om. Betegnelsen militærfibula må derfor siges at være uheldig.

For at give et indtryk af, hvorledes tidselfibler kunne være anbragt på dragten i Rhin-egnene afbildes her som fig. 6 en gravsten fra Weisenau, nu på Mittelrheinisches Landesmuseum i Mainz. Den er dateret til 4. årti af 1. årh. og forestiller den galliske skibsejer Blussus med hustru og søn (33). På hustruens dragt, der ligesom Blussus' egen er ikke-romersk, ses fire fibler af typer meget lig tidselfibler. Forskellen består i, at bøjlen fra plade til fjederhylster her er rhombeformet, mens den hos tidselfibler er båndformet.

Det ses, at fiblen på højre skulder på henholdsvis fig. 5 og fig. 6 ikke er ens orienterede. Dette må skyldes, at de to tøjstykker, der skal samles på skulderen ikke er lagt over hinanden på samme måde på de to figurer. På Blussus-stenen ligger det forreste stykke øverst, mens det er omvendt på figuren fra Niederengelheim. Den mest hensigtsmæssige måde at samle to tøjstykker på vil være at sætte nålen i ved yderkanten af det øverste tøjstykke og så føre den mod dette stykkes midte før nålen hæftes. Herved vil man i alle tilfælde være sikker på, at nålen går igennem begge tøjstykker, når den sættes i første gang.

For at vende tilbage til Trudsholm-fiblen, så fremgår det af det ovenstående, at det er en provinsialromersk fibula, der sandsynligvis er kommet fra Rhin-egnene. Den må tidsmæssigt placeres i midten af 1.

Fig. 6. Gravsten fra Weisenau nær Mainz forestillende skibsejeren Blussus med hustru og søn, nu på Mittelrheinisches Landesmuseum i Mainz. Efter Lindenschmit 1881.

årh. og er den eneste af denne type fra Danmark.

Ses nu på det samlede gravfund fra Trudsholm, så afviger det ved sit forholdsvis store indhold af metaloldsager fra de øvrige grave i Ommersyssel. I 1970

opgjordes antallet af grave fra ældre romersk jernalder i Ommersyssel til 132. Heraf var syv brandgrave (34). Da der i Ommersyssel fortrinsvis er foretaget nødudgravninger, vil de let erkendelige, stenbyggede jordfæstegrave uvægerligt få overvægt i statistikken, hvorimod de simple brandgrave langt oftere unddrager sig opmærksomheden.

De øvrige og indtil 1970 kendte brandgrave indeholder hverken nåle eller fibler. Blandt jordfæstegravene kendes én med en nål og syv med fibler. Så i kraft af, at nål og tidselfibula er fundet sammen i Trudsholmgravnen, må den siges at indtage en særstilling inden for Ommersyssels ældre romertid.

4. Videre slutninger

Fra 1. århundrede og fremefter kendes fra Danmark såvel provinsialromerske fibler som andre genstande af romersk oprindelse. De fleste af disse oldsager betragtes almindeligvis som kommet hertil ved handel, selv om gaver fra romerne (35) og bytte fra krigshandlinger (36) også må tages i betragtning.

Da provinsialromerske fibler ifølge Hedeager (37) sandsynligvis ikke skal betragtes på samme måde som de statusgivende romerske luksusartikler, der i Nordeuropa har cirkuleret i samfundets øverste lag, men snarere skal betragtes som et biprodukt bragt med af de folk, som førte luksusartiklerne nordpå, så kan deres udbredelse give et fingerpeg om de foretrukne transportveje. Dette må også gælde, selv om en del af fiblerne skulle stamme fra tuskhandel eller marodørvirksomhed i forbindelse med de mange romerske okkupationsforsøg i 1. årh., som f.eks. Cosack giver udtryk for (38).

På fig. 7 ses udbredelsen af provinsialromerske fibler fra 1. årh. i Danmark (÷ Bornholm) og Nordtyskland (39). Fra 2. årh. kendes kun få provinsialromer-

ske fibler fra området (40). Fiblerne kan deles i 3 grupper: 1) vidt udbredte former inden for Romerriket (A 242 – Aucissa), 2) centraleuropæiske former (A 67-68) og 3) vestlige former, hovedsagelig fra Rhin-egnene (A 15-16, A 19, A 22, A 240 og A 241). Det fremgår af fig. 7, at alle grupper i det store og hele findes udbredt over det samme område, men med en vis overvægt af de vestlige former i Syd/Sønderjylland og Nordtyskland. Suppleres dette billede nu med Klindt-Jensens udbredelseskort over, hvorledes de vestlige former, A 19 og A 22, fordeler sig i det øvrige Europa (41), får man et indtryk af den sandsynlige rute fra Rhin-egnene og hertil. Først har man fulgt floderne Main eller Lippe østpå. Dernæst mod nord ad Weser eller Elben. Herfra skulle man så ifølge Klindt-Jensen være gået over land til Østersøen og siden sejlet op langs Jyllands østkyst.

Betragtes fig. 7 synes eksistensen af denne rute bekræftet. Men den tydelige koncentration af vestlige former i Syd/Sønderjylland og deres forekomst på De nordfrisiske Øer (et forhold, der først er blevet klart ved den almindelige fundforøgelse og publiceringsvirksomhed efter at Klindt-Jensens kort er udarbejdet) kunne også give anledning til den antagelse, at i hvert fald nogle af de vestlige former var blevet sejlet fra Wesers eller Elbens munding til en ladeplads på den sønderjyske vestkyst (42). Herfra er transporten så fortsat østpå over land. Iøvrigt en rute som Ekholm allerede i 1930'erne postulerede for den tidligromerske import i almindelighed (43), og som senest er blevet støttet af Neumann (44).

At fig. 7 for Danmarks vedkommende virkelig giver et billede af de provinsialromerske fiblers udbredelse og ikke eventuelt blot viser de egne, hvor der har været størst udgravningsaktivitet, vil fremgå af fig. 8. På dette kort er markeret alle de sogne, hvorfra der ken-

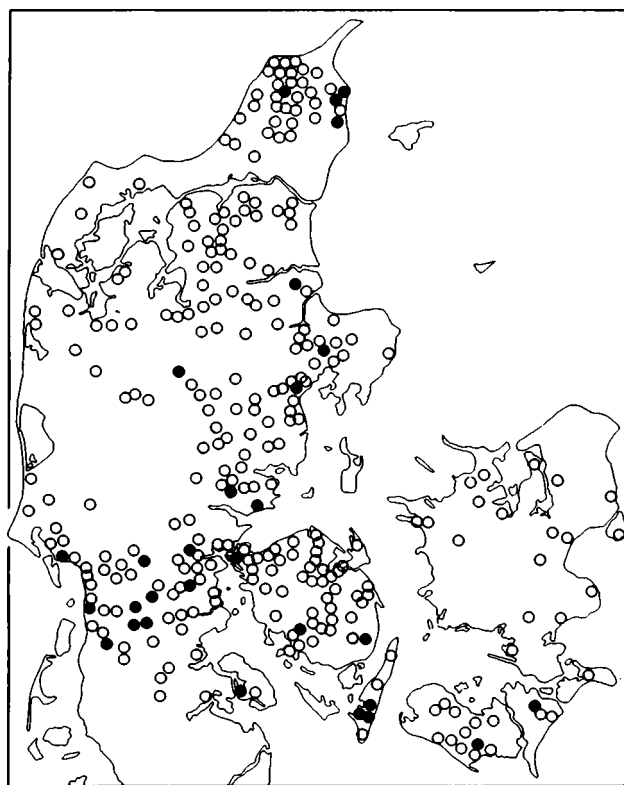
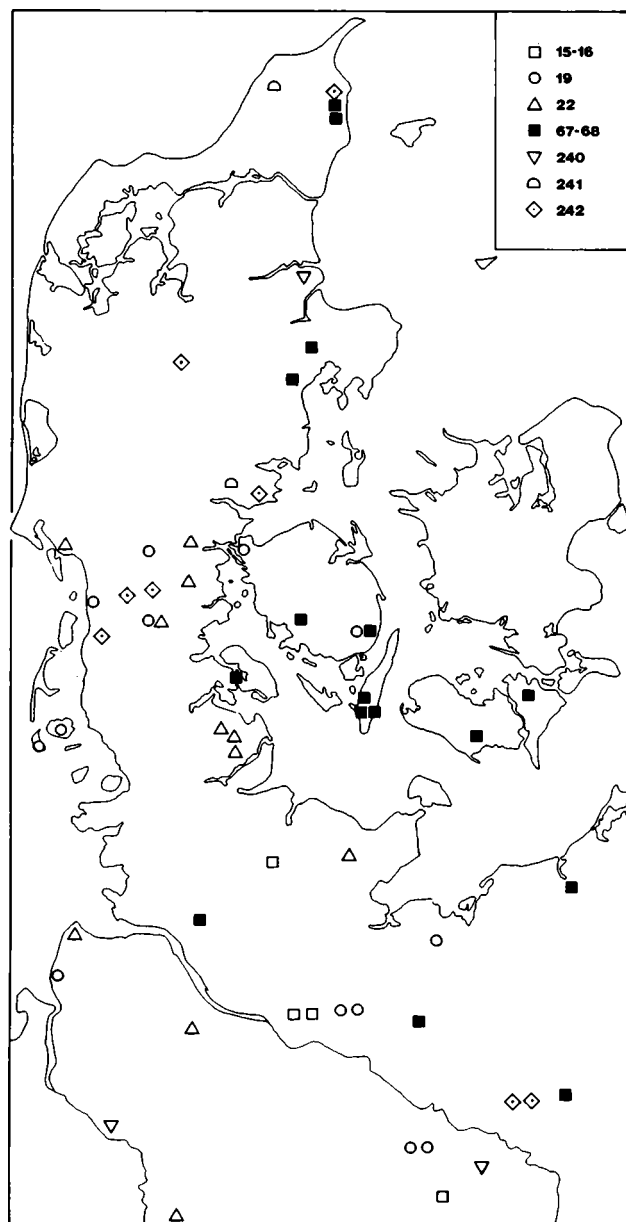

Fig. 8. Udbredelsen af fibler fra ældre romersk jernalder i Danmark. Hvert sogn, hvorfra der kendes fibler, er markeret med en cirkel. De sogne, hvorfra de på fig. 7 udspecificerede provinsialromerske fibler stammer, er markeret med en udfyldt cirkel.

des fibler fra ældre romersk jernalder (45). De sogne, hvorfra de på fig. 7 udspecificerede provinsialromerske fibler stammer, har fået en særlig markering på kortet. Der ses ikke overensstemmelse mellem den ge-

Fig. 7. Stedfæstede fund fra Danmark (+ Bornholm) og Nordtyskland af provinsialromerske fibler fra 1. årh. (se fundlisten). Typenumre efter Almgren 1923.

nerelle fibulaudbredelse og udbredelsen af de provinsialromerske fibler (46).

Til slut skal endelig nævnes, at der haves indirekte bevis for, at der må have været mindst endnu én tidselfibula i Danmark i romersk jernalder, og det må have været en rosetfibula som fig. 2:6,8. På den runde plade må der have været en ansigtsfremstilling, som det i enkelte tilfælde kendes fra Rhin-egnene (47). Beviset for denne antagelse leveres af et remspænde af form som en tidselfibula uden bøjle og fjederhylster og med en ansigtsfremstilling på pladen. Stykket er fundet i en grav fra 3. årh. ved Uggeløse i Nordsjælland (48). Fundets udgraver, Henrik Thrane, antager – sikkert med rette – at det særprægede bæltespænde er lavet som kopi af en dengang gammel tidselfibula, måske et arvestykke.

5. Fundliste

Stedfæstede fund af provinsialromerske fibler af 1. årh.'s typer fra Danmark (÷ Bornholm) og Nordtyskland (fig. 7).

- 10.02.14 Gedebyrget, Volstrup s., Dronninglund h. NM C 5853. Type A 68.
Litt.: Almgren 1923, s. 156. Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 165. Klindt-Jensen 1949, s. 221.
- 10.03.03 Bangsbo, Flade s., Horns h. NM C 15358. Type A 242 (Aucissa).
Litt.: Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 167. Klindt-Jensen 1949, fig. 9b, s. 213 og s. 225.
- 10.03.05 Lille Vrangbæk, Gærum s., Horns h. VHM 1965/62. Type A 68.
- 10.06.(05?) Hjørring-egnen, antagelig Vennebjerg h. NM 25515. Type A 241.
Litt.: Almgren 1923, s. 211. Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 166.

- 13.06.12 Grathe hede, Torning s., Lysgård h. VSM 5696. Type A 242 (Aucissa).
Litt.: Klindt-Jensen 1949, s. 36, fig. 8, s. 213.
- 14.04.05 Trudsholm, Kastbjerg s., Gjerlev h. KHM 6987a. Type A 240 (Tidsel).
Litt.: Denne artikel.
- 14.10.05 Bendstrup mark, Hvilsager s., Sønderhald h. Privateje. To stk. af type A 67 med dyrehoved.
Litt.: Hedeager & Kristiansen 1981.
- 15.06.04 Bliksbjerg II, Lisbjerg s., V.-Lisbjerg h. NM C 19745. Type A 67-68.
Litt.: Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 170. Klindt-Jensen 1949, s. 221. Norling-Christensen 1954, nr. 180, pl. 56 type 3,1.
- 17.01.02 Barritskov, Barrit s., Bjerre h. NM 25512-13. To stk. af type A 242 (Aucissa).
Litt.: Almgren 1923, s. 211. Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 172. Klindt-Jensen 1949, fig. 10, s. 213.
- 17.02.03 Harte, Harte s., Brusk h. NM C 7759-60. To stk. af type A 22.
Litt.: Klindt-Jensen 1949, fig. 103, s. 218.
- 17.04.04 Hedensted, Hedensted s., Hatting h. NM C 6666. Type A 241.
Litt.: Neergaard 1892, s. 246. Almgren 1923, s. 211. Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 171.
- 19.03.07 Malt, Malt s., Malt h. NM C 5478. Type A 19.
Litt.: Almgren 1923, s. 209. Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 173. Klindt-Jensen 1949, fig. 104, s. 218.
- 19.05.03 Lykkegårdsvej, Esbjerg s., Skast herred. ESM 1218. Type A 22.
(Jens-Henrik Bech takkes for henvisning til denne fibula)
- 20.01.08 Møjbøl, Ø.-Lindet s., Frøs h. HAM 10325. Type A 242 (Aucissa).
- 20.02.01 Enderupskov, Gram s., Gram h. HAM 10255. Type A 242 (Aucissa).
- 20.04.04 Tislund, Tislund s., N.-Rangstrup h. HAM 4907. Type A 19.
- 20.04.04 Tislund, Tislund s., N.-Rangstrup h. HAM 7219. Type A 22.
- 20.05.05 Frørup, Frørup s., S.-Tyrstrup h. HAM. Type A 22.
(Per Ethelberg takkes for henvisning til denne fibula)
- 21.01.03 Hviding kirke, Hviding s., Hviding h. ASR 5272 d. Type A 19.
- 21.03.03 Døstrup, Døstrup s., Lø h. NM C 17971. Type A 242

(Aucissa).

Litt.: Norling-Christensen 1942, fundl. nr. 174. Klindt-Jensen 1949, fig. 9a, s. 213.

23.02.10 Tombølgård, Ulkebøl s., Als S.-h. SØM 1469. Type A 68.

Litt.: Klindt-Jensen 1949, s. 221.

De fynsk-langelske fund findes opregnet hos Albrechtsen 1956 i skemaet s. 254-55. Det drejer sig om nr. 18 (grav 39), 86, 96 (grav 2), 98 (grav 45), 112a. Endvidere Albrechtsen 1971, gravene 931, 1377, 1378, 1441, 1643, 1649, 1869.

Fund fra Lolland-Falster findes hos Klindt-Jensen 1949, s. 221.

De tyske fund er indtegnet efter Klindt-Jensen 1949, appendix B 9 og B 10, suppleret med Brandt 1965 (Abb. 3:1 – Bremen-Mahndorf), Eggers 1951 (Kat.nr. 811 – Dallmien, 927a – Bordesholm, 932 – Hammoor, 941 – Raunsdorf, 1486 – Büssen, 1542 – Mechau), Kersten & La Baume 1958 (Taf. 95:4 – Amrum, Taf. 95:15 – Götting, Föhr), A. von Müller 1957 (Karte 19:4 – Kubbier, Karte 28:19 – Kahrstedt), Rangs-Borchling 1963 (Taf. 84 – Hornbek), Röschmann 1963 (Taf. 108:9 – Sörupholz), Schmid 1958 (Taf. 1 – Feddersen Wierde), Stange 1980 (note 15 – Wotenitz).

Anvendte forkortelser:

Talkoden, der indleder hver fundlokalitet, refererer til »Stednummerfortegnelse. Nationalmuseets 1. afdeling,« 1961.

ASR (Den antikvariske Samling, Ribe), ESM (Esbjerg Museum), HAM (Haderslev Museum), KHM (Kulturhistorisk Museum, Randers), NM (Nationalmuseets 1. afd.), VHM (Vendsyssel historiske Museum, Hjørring), VSM (Viborg Stiftsmuseum), SØM (Museum på Sønderborg Slot).

Noter

Denne artikel blev oprindeligt skrevet i 1971/72 med henblik på trykning i et planlagt skrift i 1972. Dette skrift er imidlertid aldrig udkommet.

Da Trudsholm-fiblen stadig er den eneste af sin art her i landet, og da artiklen tillige kan betragtes som en udløber af et scholarstipendium, som jeg oppebar i 1969/70 med Ole Klindt-Jensen som vejleder, har jeg fundet det naturligt at lade en lettere revideret udgave af artiklen trykke i nærværende skrift.

Baggrunden for den oprindelige artikel var dels materialeindsamling i 1970 på Nationalmuseet og 28 jyske lokalmuseer, dels en omfattende litteraturgennemgang i biblioteket på Moesgård og især

på Statsbiblioteket. Ved revisionen af artiklen har jeg kun i begrænset omfang haft mulighed for supplerende materialeindsamling og for systematisk at benytte nyere udenlandsk litteratur.

1. KHM j.nr. 289/70. Fundet er senere indgået i museets samlinger, hvor det har fået nr. 6987a-f. For praktisk hjælp vedr. Trudsholm-fundet takkes museumsinspektørerne Bjørn Stürup og Niels Sterum, KHM.
2. Ommersyssel betegner området mellem Mariager Fjord – Skals å og Randers Fjord – Gudenå. Mod vest afgrænses det af Fiskbæk å. I herreder omfatter Ommersyssel: Gjerlev, Nørhald, Onsild, Støvring, Middelsom, Nørlyng og Sønderlyng.
3. De brændte ben er venligst bestemt af cand. phil. Tine Trolle-Lassen og tandlæge Verner Alexandersen. Rapport af 9/11 1983 fra Tine Trolle-Lassen.
4. S. Müller 1895, nr. 154.
5. F.eks. Friis 1963, fig. 15. Lysdahl 1970, fig. 3. Norling-Christensen 1954, pl. 50.
6. F.eks. Norling-Christensen 1954, pl. 62. Albrechtsen 1956, s. 174 ff.
7. Beckmann 1966.
8. Norling-Christensen 1954, pl. 88:3.
9. Hawkes & Hull 1947. Ettlinger 1973.
10. Hawkes & Hull 1947, type VIII.
11. Hawkes & Hull 1947, type XII.
12. Hawkes & Hull 1947, type XA. Ettlinger 1973, type 24 (Taf. 7:8).
13. Hawkes & Hull 1947, type XB: undergruppe 1-2. Ettlinger 1973, type 24.
14. Hawkes & Hull 1947, type XC: 79. Ettlinger 1973, type 25.
15. Hawkes & Hull 1947, type XB: 75-76 og XI. Ettlinger 1973, type 26.
16. Behrens 1954, s. 223.
17. Kortet er udarbejdet med baggrund i henvisninger hos Hawkes & Hull 1947 samt Behrens 1954. Ud fra det billede, der tegnede sig af udbredelsen fra de pågældende henvisninger, gennemgik jeg yderligere litteratur fra de pågældende områder. Det resultat jeg kom frem til i 1972, blev bekræftet af henvisningerne i Ettlinger 1973.
18. Ettlinger 1973, s. 158. Tidselbibler med mesternavne findes opregnet hos Hawkes & Hull 1947, s. 315 og hos Behrens 1950, s. 5f.
19. Rieckhoff 1972, s. 79.

20. Hawkes & Hull 1947, s. 314ff.
21. G. Müller 1977, s. 107-109 og Taf. 65.
22. F.eks. Klein 1897, Viollier 1915, Hatt 1960.
23. Dressel 1894, s. 83.
24. Ritterling 1912, s. 138.
25. La Baume 1964, s. 289.
26. Ettlinger 1973, s. 82.
27. Ritterling 1912, s. 138. Behrens 1927, s. 53.
28. Fremersdorf 1927, s. 262ff.
29. Ettlinger 1973, s. 82.
30. De i note 25 nævnte gravsten hos La Baume (venligst meddelt mig i brev af 27/4-1971) viser *ikke* soldater med tidselfibler, men nok med andre fibler.
31. Behrens 1927, s. 53. Schoppa 1965, Taf. XVIII.
32. Schoppa 1965, s. 58.
33. Schoppa 1965, s. 58.
34. Lysdahl 1970, s. 68.
35. Hedeager & Kristiansen 1981, s. 137.
36. Cosack 1979, s. 72.
37. Hedeager 1978, s. 204, 208-09, 213.
38. Cosack 1979, s. 72.
39. En fundliste til kortet findes i afsnit 5. De jyske fibler er opført i en liste, der er udarbejdet på grundlag af en totalregistrering af jyske fibler i 1970. Fortegnelsen er med gode kollegers hjælp tilstræbt ajourført til 1983. Listen over de øvrige danske fund stammer fra nyere monografier og må formodes at være komplet. De nordtyske fund stammer fra litteraturgennemgang. Listen er ikke komplet, hvad en sammenligning med Cosack's kort over provinsialromerske fibler (Cosack 1979, Karte 14) viser. Der er imidlertid stor overensstemmelse mellem fig. 7 og Cosacks Karte 14 med hensyn til den geografiske udbredelse af fiblerne.
40. Det eneste fund af provinsialromerske fibler fra 2. årh. i Danmark er fra Vester Møllerup, Jerslev sogn, i Vendsyssel, hvor der blev fundet to emaillefibler, se Norling-Christensen 1942.
41. Klindt-Jensen 1949, fig. 123.
42. Sejlads i Nordsøen ud for det sydlige Jylland synes bekræftet ved fundet af et – ganske vist ikke nærmere dateret – terra sigillata-lignende lerkar på havbunden ca. 60 sømil ret vest for Esbjerg, se Fischer & Sørensen 1983, fig. 11.
43. Ekholm 1937, s. 161.
44. Neumann 1982, s. 45.
45. De jyske fund er indtegnet på grundlag af en totalregistrering af fibler i 1970. De fynsk-langelske fund er indtegnet efter Albrechtsen 1956 og 1973. De sjællandske fund stammer fra Liver-sage 1980, og de lolland-falsterske fra Almgren 1923 og Hedeager 1980. Materialet er suppleret med senere tilkommet publiceret materiale, bl.a. i »Nyt og Noter«, »Museumsmagasinet«, museumsårsberetninger o.lign.
46. Uoverensstemmelsen mellem udbredelsen af de provinsialromerske fibler og den totale fibulabestand kunne måske skyldes, at de provinsialromerske fibler er fra 1. årh., mens totalbestanden er fra såvel 1. som 2. årh. Dette er imidlertid ikke tilfældet, idet en undersøgelse af udbredelsen i Jylland af 1. årh.'s fibulatyphen A 24 viser, at den falder sammen med udbredelsen af den totale fibulabestand fra ældre romertid.
47. Behrens 1954, Abb. 2:5.
48. Thrane 1967, fig. 6 og 12.

Litteratur

- Albrechtsen, E.: Fynske jernaldergrave. II. Ældre romersk jernalder. Odense 1956.
- Albrechtsen, E.: Fynske jernaldergrave. IV. Gravpladsen på Mølle-gårdsmarken ved Broholm. Odense 1971.
- Albrechtsen, E.: Fynske jernaldergrave. V. Nye fund. Odense 1973.
- Almgren, O.: Studien über nordeuropäische Fibelformen. 2. Aufl. Leipzig 1923.
- Beckmann, B.: Studien über die Metallnadeln der römischen Kaiserzeit im freien Germanien. Saalburg-Jahrbuch, XXIII. 1966.
- Behrens, G.: Fibel-Darstellungen auf römischen Grabsteinen. Mainzer Zeitschrift, XXII. 1927.
- Behrens, G.: Römische Fibeln mit Inschrift. Reinecke Festschrift. 1950.
- Behrens, G.: Zur Typologie und Technik der provinzialrömischen Fibeln. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, I. 1954.
- Brandt, K.H.: Untersuchungen in der kaiser- und völkerwanderungszeitlichen Siedlung Bremen-Mahndorf 1962 und 1963. Germania, 43. 1965.
- Cosack, E.: Die Fibeln der Älteren Römischen Kaiserzeit in der Germania libera. Teil I. Neumünster 1979.
- Dressel, H.: Aus dem Bonner Provinzialmuseum. IV. Gewandnadeln mit Fabrikmarke. Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande, XCV. 1894.
- Eggers, H.J.: Der römische Import im freien Germanien. 1951.

- Ekholm, G.: Handelsvägarna mellan Skandinavien och det romerska riket. Scandia, X. 1937.
- Ettlinger E.: Die römischen Fibeln in der Schweiz. Bern 1973.
- Fischer, A. & S.A. Sørensen: Stenalder på den danske havbund. Antikvariske Studier, 6. 1983.
- Fremersdorf, F.: Gräber der einheimischen Bevölkerung römischer Zeit in Köln. Prähistorische Zeitschrift, XVIII. 1927.
- Friis, P.: Jernaldergrave ved Gjurup med teltformede dødehuse. Kuml 1963.
- Hatt, J.-J.: Circonscription de Strasbourg. Gallia, 18. 1960.
- Hawkes, C.F.C. & M.R. Hull: Camulodunum. First Report on the Excavations at Colchester 1930-1939. 1947.
- Hedeager, L.: A Quantitative Analysis of Roman Imports in Europe North of the Limes (0-400 A.D.). Studies in Scandinavian Prehistory and Early History, I. 1978.
- Hedeager, L.: Besiedlung, soziale Struktur und politische Organisation in der älteren und jüngeren römischen Kaiserzeit Ostdänemarks. Prähistorische Zeitschrift, 55. 1980.
- Hedeager, L. & K. Kristiansen: Bendstrup – en fyrstegrav fra ældre romersk jernalder, dens sociale og historiske miljø. Kuml 1981.
- Kersten, K. & P. La Baume: Vorgeschichte der nordfriesischen Inseln. Neumünster 1958.
- Klein, J.: Der Marberg bei Pommern an der Mosel und seine Kultstätte. Bonner Jahrbücher, 101. 1897.
- Klindt-Jensen, O.: Foreign Influences in Denmark's Early Iron Age. Acta Arch., XX. 1949.
- La Baume, P.: Römische Kunstgewerbe zwischen Christi Geburt und 400. 1964.
- Lindenschmit, L.: Althertümer unserer heidnischen Vorzeit. II, 1870. III, 1881.
- Liversage, D.: Material and Interpretation. The Archaeology of Sjælland in the Early Roman Iron Age. København 1980.
- Lysdahl, P.: Træk af ældre romersk jernalder i Ommersyssel. Fra Randers Amt, LXIV. 1970.
- Müller, A. von: Formenkreise der älteren römischen Kaiserzeit im Raum zwischen Havelseenplatte und Ostsee. Berlin 1957.
- Müller, G.: Die römischen Gräberfelder von Novaesium. Berlin 1977.
- Müller, S.: Ordning af Danmarks Oldsager. II. Jernalderen. København 1895.
- Neergaard, C.: Jernalderen. Aarb.Nord.Oldk.Hist. 1892.
- Neumann, H.: Olgerdiget – et bidrag til Danmarks tidligste historie. Haderslev 1982.
- Norling-Christensen, H.: Une trouvaille de parures de l'ancien âge du fer romain faite a Vester Møllerup, Vendsyssel. Acta Arch., XIII. 1942.
- Norling-Christensen, H.: Katalog over Ældre Romersk Jernalders grave i Århus amt. Nordiske Fortidsminder IV:2. København 1954.
- Rangs-Borchling, A.: Das Urnengräberfeld von Hornbek in Holstein. Neumünster 1963.
- Rieckhoff, S.: Datierungsfragen früher gallo-römischer Fibelformen. Archäologische Informationen, 1. 1972.
- Ritterling, E.: Das frühromische Lager bei Hofheim im Taunus. Annalen des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, 40. 1912.
- Röschmann, J.: Vorgeschichte des Kreises Flensburg. Neumünster 1963.
- Schmid, P.: Ein Gefässtyp der frühen Kaiserzeit von der Feddersen Wiede bei Bremerhafen. Die Kunde, NF 9. 1958.
- Schoppa, H.: Die römische Bildkunst am Rhein. Germania Romana, II (Kunst und Kunstgewerbe im römischen Deutschland). 1965.
- Stange, H.: Frühkaiserzeitliche Grabfunde von Schwandt, Kr. Altdenkmal. Ausgrabungen und Funde, 25. 1980.
- Thrane, H.: Fornemme fund fra en jernaldergrav i Uggeløse. Nationalmuseets Arbejdsmark, 1967.
- Viollier, D.: Quelques récentes acquisitions du Musée National. 8. Tombeaux romains trouvés au Rouet commune de Conthey (Valais). Anzeiger für schweizerische Altertumskunde, NF 17. 1915.